

ПРО ДОТРИМАННЯ ГЕНДЕРНИХ НОРМ У ПІДРУЧНИКАХ З ПРИРОДОЗНАВСТВА ДЛЯ 6 КЛАСУ

*Л. С. Ващенко, канд. пед. наук,
Інститут педагогіки НАПН України*

Постановка проблеми. Сучасний світ переживає докорінну зміну підходів до суспільних відносин в цілому і до освіти зокрема. Це зумовлено переорієнтацією самого суспільного розвитку на розвиток людини, її особистісних і культурних якостей. Для ХХІ ст. характерним стало зростання усвідомлення того, що саме люди ініціативні, конкурентоспроможні, мобільні здатні приймати відповідальні рішення.

Однією з умов реалізації сучасної цивілізаційної доктрини є подолання гендерних стереотипів – стандартизованих уявлень про моделі поведінки жінок і чоловіків у суспільстві [14; 22].

Аналіз досліджень, поданих у науковій літературі [1; 2; 5; 14; 15; 30], дає змогу констатувати, що більшість дослідників однакові в тому, що «гендер» це – соціально-психологічна характеристика, яка визначає сукупність властивостей, що розрізняють людей залежно від статі, а також переважно визначається особливостями культури, традицій, вихованням і соціальними очікуваннями.

Україна прийняла Цілі розвитку тисячоліття і зобов'язалася до 2015 р. досягти гендерної рівності. Одним із головних завдань у зв'язку з цим є усунення гендерних розбіжностей на всіх рівнях освіти не пізніше 2015 р. [11]. Досягнення гендерної рівності в освіті передбачає використання у навчальному процесі спеціальних педагогічних технологій, що враховують особливості жіночої і чоловічої психології й забезпечують в освітньому просторі збалансований гендерний складник [2; 9; 19; 20].

Відтак, гендерний підхід в освіті як механізм досягнення гендерної рівності й утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості, незалежно від її статі, передбачає відсутність орієнтації на «особливе призначення» чоловіка чи жінки; заохочення видів діяльності, що відповідають інтересам особистості; пом'якшення гендерних стереотипів; урахування соціально-статевих відмінностей [1; 2; 5; 10; 16].

Гендерний підхід є необхідною передумовою реалізації гендерного виховання та складовою особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу [25; 26; 27; 30].

Школа має значні важелі впливу на формування гендерних уявлень учнів. Водночас у процесі навчання в школярів можуть закріпитися не лише позитивні установки, а й патріархальні стереотипи, успадковані від батьків та інших родичів, отримані із засобів масової інформації тощо.

Для ефективного моделювання гендернотолерантної освітньої моделі необхідно вивчати і знати ті гендерні зразки, які хлопчики й дівчатка засвоюють у школі, оцінити, як вони впливають на розвиток особистості й відповідають вимогам ситуації, що склалася.

На думку А. Смирнової [27], гендерну соціалізацію шкільного навчального закладу складають наступні чинники:

- гендерні уявлення керівників навчального закладу, які відображаються у їхніх розпорядженнях, наказах;
- рівень гендерної освіти педагогічного колективу, уявлення вчителів про «чоловічі» і «жіночі» ролі, професії, способи поведінки, що визначають стиль проведення занять, особливості взаємодії вчителів з учнями обох статей у навчально-виховному процесі;
- особливості облаштування навчального закладу, наявність «чоловічих» і «жіночих» предметів;
- трансляція гендерних норм через підручники й інші дидактичні матеріали.

Аналіз зазначених чинників подано у працях Л. Кобилянської, Є. Ламах, П. Полянського, Л. Попової, А. Смирнової, Л. Штильової, С. Щеглової та інших дослідників.

Окремі питання гендерного виховання у своїх працях розглядали К. Веселовська, Т. Говорун, О. Кікінежді, Я. Коломинський, І. Кон, Г. Лактіонова, А. Мудрик, О. Чорна та інші.

Важливим джерелом отримання школярами інформації про соціальні ролі жінок і чоловіків, про норми поведінки, прийняті у суспільстві, є шкільні підручники. Для аналізу ми використали підручники з природознавства для 6 класу (авт.: О. Ярошенко та ін. [33] і В. Ільченко та ін. [12]).

Мета статті – виявити соціальні ролі чоловіків і жінок, з якими школярі ознайомлюються на сторінках підручників з природознавства. Це, згідно гіпотези, дасть можливість виявити певні рамки самореалізації особистості, які створюються у процесі гендерної соціалізації.

У ході дослідження були сформульовані наступні завдання:

- виявити соціальні ролі чоловіків і жінок, про які йдеться на сторінках підручників;
- визначити професії, які фігурують як «чоловічі» або «жіночі».

За одиницю відліку для дослідження нами використані розділи параграфів підручників, малюнки, вправи, які містять інформацію про гендерні ролі. Здобуті результати зафіксовано в таблицях, поданих нижче.

Основна частина. Аналіз змісту підручників з природознавства дає підстави зробити висновок про те, що вони транслюють незначну гендерну інформацію. Це пояснюється особливістю предмета: об'єктом вивчення цього курсу є природні (рослинний, тваринний світ) і штучні системи.

Таблиця 1

Частота апеляцій до чоловічих і жіночих образів

	Природознавство, 6 кл., авт.: О. Ярошенко та ін.		Природознавство, 6 кл., авт.: В. Ільченко та ін.	
	Відображено у тексті	Відображено на малюнку	Відображено у тексті	Відображено на малюнку
У сюжеті використовується чоловічий образ	–	6,2%	–	10%
У сюжеті використовується жіночий образ	–	1,4%	–	1%
У сюжеті присутні герої обох статей	2%	2%	3%	5%
Стать героїв сюжету не піддається визначенню	98%	–	97%	–

Аналіз змісту підручників свідчить: основний текст укладено так, що стать героїв не піддається визначенню (табл. 1). Тобто, текст не несе гендерної характеристики; не часто зустрічаються герої обох статей. Наприклад, Улянка та Лесик у підручнику В. Ільченко [12].

Натомість малюнки в обох підручниках несуть гендерну інформацію. Так, наприклад, у підручнику В. Ільченко частота апеляцій до гендерних характеристик становить 16%; у підручнику О. Ярошенко вона складає 9,6 %.

Як показано в табл. 1, у більшості випадків чоловікам і хлопчикам відводиться значно більше «життєвого простору», що свідчить про певну гендерну асиметрію у змісті підручників.

У розділі «Штучні системи» обох підручників пропонуються малюнки, які умовно можна об'єднати під рубрикою «Спорт». Це образи туриста, рибалки, парашутиста, футболіста, хокеїста та ін.. Їх не багато, але вони також транслюють традиційні гендерні установки і стереотипи.

Аналіз згаданих професій в обох підручниках з природознавства свідчить про те, що частота назв «чоловічих» професій переважає «жіночі» (табл. 2). Більшу представленість жіночих образів порівняно з чоловічими спостерігаємо у сюжетах, пов'язаних з освітою. В умовах теперішньої фемінізації педагогічної професії ці образи конструюють у свідомості

дітей гендерні стереотипи. Винятково «жіночі» професії у підручниках практично не зустрічаються. Як наслідок, через підручники у свідомості дітей формується думка про існування «чоловічих» і «жіночих» професій.

Таблиця 2

Структура «чоловічих» та «жіночих» професій

Галузі	Природознавство, 6 кл. (авт.: О. Ярошенко та ін.; авт. В. Ільченко та ін.)		
	«Чоловічі» професії	«Жіночі» професії	Професії, характерні для обох статей
Промисловість	–	–	–
Будівництво	–	–	–
Транспорт	водій, пілот	–	–
Сільське господарство	садівник	–	–
Органи управління	–	–	–
Освіта		вчителька	вчитель
Охорона здоров'я	–	–	лікар
Наука, культура	учений	–	–
Побутове обслуговування	–	–	–
Інше	космонавт	–	еколог, полярник

Висновки. Проведений контент-аналіз зазначених підручників з природознавства дає підстави зробити певні висновки. По-перше, текст підручників укладено так, що стать героїв не можна визначити, тобто, практично відсутнє джерело гендерної соціалізації шестикласників. По-друге, в обох підручниках гендерну інформацію містять малюнки, які свідчать про певну гендерну асиметрію змісту. По-третє, в обох підручниках частота звернень до «чоловічих» професій переважає частоту звернення до «жіночих». Досліджувані навчальні книги відтворюють здебільшого традиційні гендерні стереотипи про розподіл сфер життя.

Отже, зміст підручників з природознавства потребує корегування з метою формування у школярів досвіду взаємодії між статями на егалітарних засадах, недопустимості протиставлення за статевою ознакою в сім'ї, школі, будь-яких суспільних інституціях і сферах діяльності, створенні рівних умов і можливостей для розвитку, самовдосконалення і самореалізації кожної особистості.

Окрім того, на часі системна інформаційно-просвітницька робота серед педагогічних працівників, батьків, учнів, громадськості. Практики однакові у тому, що ефективними є інтерактивні методи, а саме: тренінги, ділові ігри, дискусії тощо. Вони сприяють формуванню у молодих людей гендерної чутливості.

Подолання гендерних стереотипів – справа кожного окремо й усього загалу. Навіть дуже живучі стереотипи безсилі проти освічених, толерантних і демократично налаштованих людей. Запорука успіху у цій справі як у дотриманні законодавства, так і у гендернорівноваженому ставленні одне до одного представників обох статей – у школі, університеті, на робочому місці, у побуті і т.ін. [1].

Література

1. Абетка рівності: методичні рекомендації [Текст] / Павло Полянський. – К. : Програма розвитку ООН в Україні, Представництво Європейської Комісії в Україні, 2007. – 13 с.
2. Арутюнян М. Ю. Учителя и ученики: два мира? [Текст] / М. Ю. Арутюнян, О. М. Здравомыслова, И. И. Шурыгина. – М. : Просвещение, 1992.
3. Болотська О. А. Правові чинники гендерного виховання жінок-лідерів [Текст] / О. А. Болотська // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005.- № 4. – С. 52–57.

4. Боришевський М. Національна ідея у соціально-психологічному контексті [Текст] / М. Боришевський // Педагогічна газета . – 2006. – № 2. – С. 4.
5. Вдовюк В. Гендерные исследования в педагогике [Текст] / В. Вдовюк, С. Рыков // Высшее образование в России. – 2001. – № 4. – С. 110.
6. Волович А. Основы этики и искусства общения [Текст] / А. Волович // Воспитание школьников. – 2004. – № 7. – С. 28–30.
7. Гендерна експертиза Українського законодавства: громадські ініціативи: Проект. [Текст]. – К. : Всеукраїнська громадська організація «Ліга 50/50», 2003. – 163 с.
8. Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства : монографія ; [за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко]. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 372 с.
9. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами: навчально-методичний комплекс з підготовки тренерів програми [Текст] ; [кол. авт.: В. В. Олійник, Л. І. Даниленко та ін.] – К. : Логос, 2003. – 72 с.
10. Говорун Т. В. Гендерна психологія та педагогіка : навчальна програма з інтегрованого курсу для вчителів та студентів вищих навчальних закладів зі спеціальностей «Психологія», «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота» [Текст] / Т. В. Говорун, В. П. Кравець, О. М. Кікінеджі. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 56 с.
11. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до програми: <http://zakon1.rada.gov.ua>
12. Ільченко В. Р. Природознавство. 6 клас [Текст] / В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, Л. М. Рибалко. – П. : Довкілля-К., 2006. – 160 с.
13. Кікінеджі О. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи [Текст] / О. Кікінеджі // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С. 27–28.
14. Кобилянська Л. С. Проблеми гендерної рівності: міжнародний досвід, українські реалії [Текст] / Л. С. Кобилянська // Проблеми освіти. – К., 2004. – С. 67–69.
15. Корсак В. В. Гендерна тема в освітній сфері [Текст] / В. В. Корсак // Управління школою (Основа). – 2004. – № 7. – С. 16–20.
16. Лянна Г. П. Формування гендерної культури школярів : навчально-методичні матеріали з гендерного виховання [Текст] / Г. П. Лянна, Т. В. Говорун, Н. О. Шкарпітко та ін. – Ірпінь, 2004. – 81 с.
17. Мельник Т. М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи [Текст] / Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 46 с.
18. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень [Текст] / Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2004. – 320 с.
19. Методичні рекомендації щодо гендерних особливостей формування здорового способу життя молоді (для фахівців) [Текст] ; [уклад.: Ю. М. Галусян]. – К. : Український інститут соціальних досліджень, 2005. – 27 с.
20. Методичні рекомендації щодо проведення уроку гендерної грамотності в загальноосвітніх навчальних закладах [Текст] // Освіта України. – Вересень, 2007. – № 66. – С. 5–7.
21. Міжнародний досвід державного забезпечення рівності жінок та чоловіків: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 30 червня – 1 липня 2003 р.) [Текст] ; [за ред. О. Кузьміної]. – К. : Ліга, 2003. – 214 с.
22. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику [Текст] / А. В. Мудрик. – М. : Институт практической психологии, 1997. – С. 192–195.
23. Надолинская Л. Н. Влияние гендерных стереотипов на воспитание и образование [Текст] / Л. Н. Надолинская // Педагогіка. – 2004. – № 5. – С. 30–34.
24. Назаренко Г. Гендерні аспекти: сучасний вимір [Текст] / Г. Назаренко // Психолог (Шкільний світ). – 2005. – № 9. – С. 3–7.

25. Пасічник М. Методичні рекомендації щодо проведення гендерно-правових експертиз [Текст] / М. Пасічник, К. Грищенко. – К. : Програма розвитку ООН в Україні, 2007. – 27 с.

26. Пащук В. Впровадження гендерної освіти [Текст] / В. Пащук // Директор школи (Шкільний світ). – 2006. – № 10–11. – С. 20–25.

27. Смирнова А. Вчимося жити у суспільстві. Тендерний аналіз підручників [Електронний ресурс] / А. Смирнова. – М., 2005.

28. Тренінги виховання гендерної культури молоді [Текст] // Соціальний працівник. – 2006. – № 7. – С. 25–29.

29. Цокур Д. Гендерне виховання – нормальна потреба сучасної освітньої системи [Текст] / Д. Цокур, І. Іванова // Директор школи (укр.). – 2006. – № 6. – С. 6–13.

30. Чекалина А. А. Гендерная психология : учебное пособие [Текст] / А. А. Чекалина. – М. : Осъ-89, 2006. – 256 с.

31. Чорна О. Виховання шанобливого ставлення до людей у школі-родині [Текст] / О. Чорна // Рідна школа. – 2006. – № 10. – С. 22–24.

32. Щеглова С. Н. Гендерные модели поведения: анализ школьных учебников [Текст] / С. Н. Щеглова // Женщины России на рубеже XX-XXI вв. ; [Материалы международной научной конференции]. Иваново : Юнона, 1998.

33. Ярошенко О. Г. Природознавство. 6 клас [Текст] / О. Г. Ярошенко, В. І. Баштовий, Т. В. Коршевнюк. – К. : Генеза, 2006. -160 с.

UA У статті розглядаються питання про дотримання гендерних норм у підручниках з природознавства для учнів 6 класу.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, гендерна соціалізація.

RU В статье рассматривается вопрос о соблюдении гендерных норм в учебниках природоведения для учащихся 6 класса.

Ключевые слова: гендер, гендерные стереотипы, гендерная социализация.

EN In the article questions are examined about the observance of gender norms in textbooks for natural science for the students of a 6 class.

Keywords: gender, gender stereotypes, gender socialization.